

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

В.М. Когут

УКРАЇНСЬКА МОВА

ДОВІДНИК

ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗНО і ДПА

Видання друге, доповнене та перероблене

ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

УДК 811.161.2(03)

К 57

Рецензенти:

старший викладач кафедри документознавства,
інформаційної діяльності та українознавства
Тернопільського національного економічного університету

Вількова Т.Т.

методист Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної освіти

Кондирева М.М.

Когут В.М.

К 57 Українська мова : довідник для підготовки
до ЗНО і ДПА. — Вид. 2-ге, доп. і переробл. —
Тернопіль : Навчальна книга — Богдан. — 240 с.

ISBN 978-966-10-6152-0

Пропонований довідник має на меті допомогти старшокласникам за короткий час повторити та систематизувати знання з курсу української мови, у доступній формі дає поради, як застосовувати їх при виконанні тестових завдань. Зміст посібника відповідає новій редакції Українського правопису (2019).

Для вчителів української мови, старшокласників та всіх, хто готується до зовнішнього незалежного оцінювання і державної атестації.

УДК 811.161.2(03)

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути використана
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

© Навчальна книга — Богдан,
виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2020

ISBN 978-966-10-6152-0

ЗМІСТ

Передмова.....	5
ОСНОВНІ РОЗДІЛИ НАУКИ ПРО МОВУ	6
Українська абетка (алфавіт, азбука).....	6
Фонетика	7
Голосні та приголосні звуки.....	7
Співвідношення звуків і букв.....	8
Уподібнення звуків.....	9
Склад.....	11
Наголос.....	11
Орфографія	16
Правила переносу.....	16
Правила вживання апострофа.....	17
Правила вживання м'якого знака.....	18
Буквені позначення приголосних звуків.....	20
Чергування приголосних звуків.....	22
Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних звуків.....	27
Подвоєння літер як наслідок їх збігу.....	28
Спрощення приголосних.....	32
Буквені позначення голосних звуків.....	33
Чергування голосних звуків.....	42
Правопис слів разом та з дефісом.....	44
Правопис складних іменників.....	48
Правопис прикладок.....	52
Правопис складних прикметників.....	53
Правопис прислівників.....	64
Правопис прийменників.....	70
Правопис сполучників.....	71
Правопис часток.....	72
Правопис вигуків.....	77
Правопис великої літери.....	77
Лексикологія	85
Будова слова	90
Словотвір	95

Морфологія	97
Іменник	98
Прикметник	132
Числівник.....	142
Займенник.....	150
Дієслово	153
Дієприкметник	162
Дієприслівник.....	168
Прислівник	171
Прийменник.....	173
Сполучник	175
Частка.....	177
Вигук.....	179
Синтаксис	181
Словосполучення	181
Речення.....	183
Головні члени речення.....	185
Другорядні члени речення	191
Типи односкладних речень	198
Неповні речення	200
Просте речення (ускладнене)	201
Однорідні члени речення	201
Звертання	206
Вставні та вставлені слова, словосполучення, речення	207
Відокремлені члени речення.....	210
Складне речення.....	213
Складносурядні речення (ССР).....	213
Складнопідрядні речення (СПР)	215
Складнопідрядні речення з кількома підрядними	220
Безсполучникове складне речення (БСР)	221
Складне речення з різними видами зв'язку.....	223
Пряма, непряма, невласне пряма мова	225
Лінгвістика тексту	230
Засоби міжфразового зв'язку	232
Типи мовлення	233
Стилі мовлення.....	234
Вимоги до власного висловлення.....	237
Список використаної літератури	239

Передмова

Вимоги до сьогоднішніх випускників досить високі, що спонукає учнів до серйозної підготовки, зокрема і формування вмінь застосовувати набуті знання на практиці.

Поширення нових освітніх технологій дає змогу прогнозувати результат навчальної діяльності.

Пропонований довідник допоможе старшокласникам та абітурієнтам оцінити рівень своєї мовної підготовки, виявити прогалини, узагальнити, систематизувати та самостійно перевірити знання з української мови, застосувати їх у виконанні тестових завдань, передбачених ЗНО.

Посібник має певні особливості:

- в окремий розділ згруповано орфографічні правила, подано короткі словнички, які ілюструють складні випадки написання та наголошення слів;
- для кращого запам'ятовування найважливішої інформації використано мовні конструкції «Увага!», «Не сплутуй», «Запам'ятай», «Не забудь»;
- науковий матеріал подано у доступній формі, вибрано найважливіші відомості з розділів курсу сучасної української мови;
- різні шрифти, розміщення окремого матеріалу у формі таблиць допоможе візуально краще сприймати інформацію.

ОСНОВНІ РОЗДІЛИ НАУКИ ПРО МОВУ

РОЗДІЛ	ВИВЧАЄ
графіка	співвідношення звуків і букв
фонетика	звуковий склад мови
орфоепія	правильну вимову
орфографія	правильне написання
будова слова	значущі частини слова (морфеми)
словотвір	способи творення слів
лексикологія	лексичне значення слів
фразеологія	стійкі словосполучення
морфологія	частини мови
синтаксис	словосполучення та речення
пунктуація	розділові знаки
стилістика	стилі мовлення
лінгвістика	зміст і структуру тексту

УКРАЇНСЬКА АБЕТКА (АЛФАВІТ, АЗБУКА)

А Б В Г Г Д Е Є Ж З И І Ї Й К Л М Н О
П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я (33).

ФОНЕТИКА

ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

Фонетика вивчає **звуковий склад мови**. В українській мові **38** звуків.

Голосні (6) — [a], [o], [e], [u], [i], [y].

Вони бувають **наголошеними** та **ненаголошеними**.

Їх позначають **10** літерами: **а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї**.

Приголосні (32) поділяють на:

сонорні: [p], [л], [m], [н], [в], [й] — їх відносять до дзвінких;

шумні (всі інші звуки) поділяють на:

дзвінкі [б], [д], [д'], [з], [г], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'];

глухі [п], [т], [т'], [х], [к], [с], [с'], [ш], [ч], [ц], [ц'], [ф].

Увага!

Глухі звуки утворюються лише з шуму, а дзвінкі — з голосу та шуму.

Шиплячі — [ж], [ч], [ш], [дж].

М'які — [д'], [т'], [з'], [с'], [дз], [ц'], [л'], [н'], [р'], [й].

М'які звуки, **крім [й]**, мають тверді відповідники й утворюють пари: **пень**[п *е* н'] — **ночви**[н *о* ч в и *е*].

Запам'ятай: [й] — завжди м'який.

Тверді — [б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [ч], [ш], [дж], [г], [к], [х], [т].

Ці приголосні парних м'яких не мають. Лише перед [й] та **я, ю, є**, які позначають один звук, вони можуть бути **пом'якшеними** (напівм'якими).

Таку вимову позначаємо знаком [']: [б' і к], [п' у р е́].

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗВУКІВ І БУКВ

1) **щ** — [шч] → завжди два звуки:
ї — [йі] → *щавель* [ш ч а в е́ л'],
їжа [й і ж а];

2) **дж** — [дж] і [дж]; **дз** — [дз] і [дз] (залежно від слова): *джміль* [дж м' і л'], **але піджак** [п' і д ж а́ к];

3) **я, ю, є** — [йа], [йу], [йе]:

а) на початку слова: *яблуня* [й а́ б л у н' а] ,
юнак [й у н' а́ к];

б) після голосного: *моє* [м о́ й е́], *союз* [с о́ й у́ з];

в) після апострофа: *м'ята* [м' й а́ т а] ,
подвір'я [п' о́ д в' і р' й а];

г) після м'якого знака: *Ньютон* [н' й' у́ т о н],
порт'єра [п' о́ р т' й' е́ р а].

УПОДІБНЕННЯ ЗВУКІВ

1. Ненаголошений [e] наближається до [u]:
[с е^е л о́], [с т е^е ж к і́].

2. Ненаголошений [u] наближається до [e]:
[з и^е м а́], [в и^е ш н е́ в о].

3. Ненаголошений [o] перед складом з наголошеним [y] або [i] наближається до [y]: [г о^у л у́ б к а], [к о^у ж у́ х], [с о^у б і́], [т о^у б і́].

4. Дзвінки в кінці слів і перед глухими в середині слова не оглушуються: [ч у б], [г р и б], [р і́ б к а], [с т е́ ж к а], [к а́ з к а].

А л е:

легко [л е́ х к о], вогкий [в о х к і́ й],

нігті [н' і х т' і], кігті [к' і х т' і],

дьюгтю [д' о́ х т' у].

5. Глухі перед дзвінками в середині слова вимовляються дзвінко:

просьба [п р о́ з' б а], вокзал [в о г з а́ л], лічба [л' і б̆ж б а́].

Запам'ятай правопис: айсберг, аякже, Великдень, молотьба, осьде, повсякденний, рюкзак, футбол, якби.

6. [з] у прийменниках і префіксах перед:

а) шиплячими уподібнюється до шиплячих:
з жахом [ж: а́ х о м], безжурні [б е^у ж: у́ р н' і], розжувати [р о ж: у в а́ т и^е];

б) **глухими** вимовляється **глухо**:
з того [с т о г ó], зцідити [с ' ц' і д і т и е].

Увага!

В інших випадках префікси роз-, без- мають подвійну вимову:

розгладила — [р о з г л á д и е л а]
і [р о с г л á д и е л а].

7. Сполучення:

-**шся** вимовляються як [с': а]: б'єшся [б'й е с': а];

-**жся** — [з'с'а]: намажся [н а м á з'с'а];

-**чся** — [ц'с'а]: морочся [м о р ó ц'с'а];

-**ться** — [ц':а]: сміється [с' м' і й е ц': а];

-**жц-** — [з'ц']: ніжці [н' і з'ц' і];

-**шц-** — [с'ц']: пляшці [п л' á с'ц' і];

-**чц-** — [ц']: у яблущі [у й á б л у ц': і];

-**дськ-** — [ц'к]: людський [л' у ц'к и й];

-**тськ-** — [ц'к]: карпатський [к а р п á ц'к и й].

8. [ð], [т], [з], [с], [ðз], [ц], [н], [л] перед м'якими та пом'якшеними можуть вимовлятися м'яко: безодня [б е^м з ó д'н'а], свято [с'в'á т о], суцвіття [с у ц'в'і'т': а], весняний [в е^мс'н'á н и е й], у казці [у к á з'ц' і], а л е уподібнення за м'якістю **не відбувається** у таких словах: відкіля, схід, змінити, розбір тощо.

Увага!

Подвоєні букви не завжди вимовляються як подовжені звуки: міськком [м' і с'к ó м], Вінниччина [в'і н: и е ч и е н а].

СКЛАД

Запам'ятай! У слові стільки **складів**, скільки **голосних звуків**.

Відкритий склад — закінчується **голосним звуком**.

Закритий склад — закінчується **приголосним звуком**.

Піс-ня (1-й склад закритий, 2-й — відкритий).

НАГОЛОС

Це **посилення голосу** на одному зі складів.

Наголос в українській мові **вільний** (може бути на будь-якому зі складів): *ба́йка, мо́лочний, дитинча́*.

Увага!

Зі зміною наголосу може змінитися **лексичне** (*а́тлас — атла́с*) і **граматичне** (*се́стри — сестри́*) значення слова.

Посилення голосу на якомусь слові в реченні називається **логічним наголосом**.

Словничок наголосів

Іменники

Бідно́та (<i>збі́рне</i>)	гро́шей	ко́ромисло
бідно́та (<i>ста́н</i>)	гурко́тнява	кочови́ще
бо́язнь	дітьми	кропи́ва
ведме́йця	добу́ток	ку́піль
вередá	до́нька	мерзло́та
верете́но	дочка́	мерзо́та
вигна́ння	жерло́	напій
ві́года (<i>зиск</i>)	жолуді́	на́ріст
виго́да	завда́ння	недо́їмка
(<i>зручність</i>)	зага́дка	нена́висть
видáння	за́кладка	ні́здря
виданн́я	(<i>предмет</i>)	об'є́днанн́я
(<i>бути на видноті</i>)	закла́дка (<i>дія</i>)	(<i>дія</i>)
визна́ння	за́мазка	об'є́днанн́я
ві́падок	зібра́ння	(<i>організація</i>)
ві́тратá	знаме́но	о́біг
ві́льха	і́кло	обі́рванець
ві́рші	іко́нопис	обі́цянка
ві́тчі́м	інохі́дь	о́бмін
Водо́хре́ще	ка́йло	обру́ч
Гераси́м	ка́мбала	обу́х
гороши́на	ката́лог	о́гріхи
госте́й	кіломе́тр	одно́літок
граблі́	ко́лесо	озими́на
громадя́нин	комизá	о́лень
опові́дач	ре́шето	терно́слив
осока́	ро́звідка	течі́я
ота́ман	рукаві́	течі́ї (<i>мн.</i>)

перевітра́та	рука́ва	тризу́б
перéпис	ру́но	фарту́х
підло́та	русло́	це́нтнер
по́друга	саночкі́	ці́ган (<i>одн.</i>)
по́зов	серéдина	цига́н (<i>мн.</i>)
по́каз	сильце́	Черемо́ш
по́крив	смак —	чорно́зем
по́мійлка	сма́ку (<i>Р.в.</i>)	чорно́ліс
приказкі́	солومی́нка	чорно́слив
прі́ятель	спі́на	шофе́р
про́даж	тано́к	ще́лепа
про́шарок	тезко́	щі́пці
п'я́ниця	терезі́	

Прикметники

Бадьорі́ший	добре́нький	новгоро́дський
берестя́ний	карто́пляний	(<i>Нóвгород</i>)
валові́й	кі́лькаразо́вий	нові́й
варéна (<i>прикм.</i>)	ко́сий	одно́разо́вий
ва́рена (<i>дісприкм.</i>)	крі́пкий	палацо́вий
визво́льний (<i>рух</i>)	мозо́лістий	пересі́чний
виші́ваний	на́званий	(<i>звичайний</i>)
виші́ва́нка	(<i>дісприкм.</i>)	пересі́чний
гла́дкий (<i>рівний</i>)	назва́ний	(<i>той, що пере-</i>
гладкі́й (<i>товстий</i>)	(<i>нерідний</i>)	<i>тинається</i>)
пе́чена	сі́льськогос-	ча́дний
(<i>дісприкм.</i>)	пода́рський	чергові́й
пече́на (<i>прикм.</i>)	соняхо́вий	шаржо́вий
поя́рдо́вий	ставна́ (<i>жінка</i>)	щупле́нький
прі́сний	фахові́й	я́сний
ринко́вий	цікаве́нький	юхто́вий

Дієслова

Брі́кнути (<i>впасти</i>)	загля́нути	несе́те
бри́кну́ти (<i>хвицьнути</i>)	задо́бри́ти	па́сти
в'я́ли́ти	заі́ржа́віти	перетéрпіти
везті́	заржа́віти	перчі́ти
вє́сті	застóпорити	печемó
ві́сіти	зворóшити (<i>когось</i>)	печетé
відобразі́ти	зворуші́ти (<i>щось</i>)	плєсті́
відпові́сті	зобразі́ти	плисті́
візьмєш	зубóжіти	поталані́ло
втрúтитися	комизі́тися	розку́порити
ганьбі́ти	мига́ти	сéрдити
дрижимó	мигну́ти	сла́вимо
дрижитé	ненáвидіти	славі́мо
жалі́ти	не́сті	стрибну́ти
завє́сті	несемó	черка́ти
		чі́ркати

Прислівники

Ба́йдуже	заразо́м	натщéсерце
без про́сипу	на відча́й	неспрóста
ві́зирцем	на́бір	нізві́дки (<i>з жод-</i> <i>ного місяця</i>)
водно́раз	наві́дліг	нізві́дки
водно́час	наві́дмаш	(<i>нема зві́дки</i>)
впо́вні	наві́друб	обі́руч
втри́дорога	на́вскіс	опо́лудні
втриши́я	на́впіл	поблизу́
голі́руч	на́вхрест	поза́торік
добі́ла	наза́хват	

допізна	навздога́д	попі́друки
досі́та	нао́дмаш	ра́зом
<i>(досхо́чу)</i>	наперéваги	руко́паш
завви́шки	напо́хваті	спра́віку
зазвичáй	напри́кінці	спро́ста
запівда́рма	напропа́ле	шкода́
запівніч	наро́зхват	

Числі́вники

Два, три, чотири **бра́ти**, **ра́зи**, **си́ни**, п'ять і т. д.
браті́в, **разі́в**, **сині́в**, одина́дцять, чотирна́дцять.

Меди́чні термі́ни

Абсце́с	гіперсо́мнія	ліка́рський
азоте́мія	гіпогліке́мія	<i>(халат)</i>
алопаті́я	диспансе́р	медикаме́нти
амнезі́я	епіле́псія	флюорогра́фія
ветерина́рія	інсу́льт	
гідропаті́я	ліка́рська <i>(трава)</i>	

Іншомовні слова

А́брис <i>(контур)</i>	експе́рт	піала́
агроно́мія	інду́стрія	псевдо́нім
антипа́тія	йогу́рт	симе́трія
апokaлі́псис	куліна́рія	синоні́мія
асиме́трія	літогра́фія	фено́мен
бу́нгало	ма́ркетинг	філантро́пія
гастроно́мія	окси́морон	фо́льга
гі́нді	парте́р	це́нтнер
го́спіс	па́сквіль	юриспру- дéнція
дозиме́трія	перипеті́я	